

DEDE KORKUT KİTABI'NDA GEÇEN: "Eski Tutuñ Biti, Öksüz Oğlanın Dili Acı Olur" CÜMLESİ ÜZERİNE

Adem AYDEMİR*

Geliş Tarihi: Ocak, 2017

Kabul Tarihi: Mart, 2017

Öz

Dede Korkut hikâyeleri, Türk kültürünün şaheserlerinden biridir. Bu Türk kültür hazinesinin önemi üzerine pek çok söz söylenmiş ve birçok çalışma yapılmış ve hâlâ yapılmaktadır. Buna rağmen hâlen eserin kusursuz bir yayımı mevcut değildir. Mevcut yayınlarda ve incelemelerde sorunlu görülen ifadelerden biri de Dede Korkut Kitabı'nın Dresden Nüshası'nda geçen bir cümledir.

Türk kültürünün olduğu kadar Batı Oğuz Türkçesinin de temel eserlerinden sayılan Dede Korkut Kitabı'nda yer alan bazı kelimelerin okunuşu ve anlamlandırılması hususunda çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Buna karşın eserle ilgili olarak henüz çözümlenmemiş pek çok soru ve sorun araştırmacıların çalışmalarını beklemektedir. Dede Korkut Kitabı, üzerinde yapılan pek çok çalışma olmasına rağmen, derinlerinde gizli inceliklerle belki hâlen fark edilmeyi bekleyen nice sözcük, terim ve ibare ile doludur. Sözlü ya da yazılı olsun, edebî birer eser özelliği taşıyan Dede Korkut hikâyelerinin çeşitli inceleme yöntemleriyle inceleme alanına dâhil edilmesi, Türk kültürünün eşsiz şaheserleri olan bu hikâyelerin ne kadar derin anlamlar taşıdığının görülmesi adına önemlidir.

Bu makalede, bütün araştırmacıların yanlış okuduğu ve anlamlandırdığı "Eski tutuñ biti, öksüz oğlanın dili acı olur/ Eski dudun biti, öksüz oğlanın dili acı olur" veya "Eski çoğun biti, öksüz oğlanın dili acı olur/ Eski gıysinin biti, öksüz oğlanın dili acı olur" cümlesinin, eserin imlâ özellikleri ve bağlam dikkate alındığında ancak "Eski kölenin yüzü, öksüz oğlanın sözü acı olur" şeklinde anlamlandırılabilceği savunulmuştur.

Anahtar Sözcükler: Dede Korkut Kitabı, Uşun Koca Oğlu Seyrek hikâyesi, okunuşu ve anlamı problemli bir cümle, "Eski tutuñ biti, öksüz oğlanın dili acı olur."

ON THE SENTENCE "Eski Tutuñ Biti, Öksüz Oğlanın Dili Acı Olur" IN THE BOOK OF DEDE KORKUT

Abstract

Dede Korkut Stories one of the masterworks of Turkish culture. Numerous utterances and endeavors over the significance of this Turkish cultural treasure have been arranged and are still shaped up. However, there isn't a faultless publication of the work yet. One of the statements considered as problematic in sentence publications is a sentence belonging to a Dresden copy of The Book of Dede Korkut.

The Book of Dede Korkut has been one of the research subjects in the science of Turkish-ness nearly for an age. There are arguments about some

* Öğretmen; Balıkesir Merkez Ticaret Meslek Lisesi, adem.aydemir@hotmail.com.

words which takes place in the Dede Korkut that is the most important anonymous text written in the Western Oghuz language as which as culture. However many unresolved questions and problems related works, waiting for the work of researchers. Although a great many studies were conducted on it, The Book of Dede Korkut has still many elaborate details, most of which maybe have not been uncovered, yet. Whether oral or written, searching Dede Korkut Stories which have a literary identity, by a variety of methods, has an importance in terms of understanding how deep meanings those stories, which are the masterworks of Turkish culture, have.

In this article, the sentence which all researchers incorrect reading and meaning as: “*Eski tutuñ biti, öksüz oğlanıñ dili acı olur*/ Old mulberry’s louse and orphaned child’s tongue is pain” or “*Eski toğun biti, öksüz oğlanıñ dili acı olur*/ Old clothes louse and orphaned child’s tongue is pain” can only be meaning as: “Old slave face and orphaned child’s word is pain” when it is taken into consideration in terms of the orthography of the work and the concept will be established.

Keywords: Book of Dede Korkut, Uşun Koca Oğlu Segrek Story, meaning and reading of a problematic sentence, “*Eski tutuñ biti, öksüz oğlanıñ dili acı olur.*”

“*Ukuş körki til ol bu til körki söz*

Kişi körki yüz ol bu yüz körki köz”

(KB: 274).

Giriş

Türkolojinin temel kaynaklarından olan Dede Korkut Kitabı’ndaki destanî hikâyelerle ilgili olarak çeşitli alanlarda yapılan çok sayıda çalışma büyük bir bibliyografya oluşturmuştur (Bekki, 2015). Bunla birlikte bu hikâyelerde hâlâ yanlış okunmuş, yanlış anlaşılmış veya henüz tatmin edici bir şekilde açıklanamamış birçok kelime, deyim ve ibare bulunmaktadır. Dede Korkut hikâyelerindeki bazı sözcüklerinin hangi anlamda ve hangi işlevle kullanıldığını anlamak her zaman kolay değildir. Çünkü konuşma dili hakkında yeteri kadar fikir sahibi olmadığımız geçmiş dönemlerde yazılmış eserleri günümüz Türkçesine aktarırken sözcükleri, cümle içerisinde bize en mantıklı gelen şekilleriyle anlamlandırırız. Bu bakımdan Dede Korkut hikâyelerindeki bazı kelime, deyim ve ibarelerle ilgili tartışmalar hâlâ devam etmektedir. Anlam, sözcüklerin ilk duyulduğu anda zihinde meydana getirdikleri olgu olarak tanımlanabilir. Anlam konusu dilbilimde, anlambilim ve edimbilim alt başlıkları ile ele alınır. Atasözlerinin iletme istediği düşüncüyü kimi edebî sanatlardan yararlanarak ortaya koyan bir söz formu olduğu hususu alan araştırmacılarının ortak görüşüdür.

Uzun denemeler sonucunda kültürel öğelerle birleşerek, dilden dile dolaşan ve kalıplaşan özlü sözlere atasözü denilmektedir. Dede Korkut Kitabı, Oğuz Türkçesi ile söylenmiş Türk atasözleri bakımından oldukça önemli bir kaynaktır. Bu eser daha giriş bölümünden itibaren atasözü, deyim ve çeşitli anlamlarla yüklü söz kalıplarıyla doludur. Atasözleri bir

milletin kültürünü de en iyi tanıtan ürünlerdir. Her atasözü, kendi ulusunun damgasını taşır. Her ulusun atasözleri, kendi varlığının ve benliğinin aynasıdır.

Dede Korkut Kitabı, üzerinde yapılan pek çok çalışma olmasına rağmen, derinlerinde gizli inceliklerle belki hâlen fark edilmeyi bekleyen nice sözcük, terim ve ibare ile doludur. Bu bakımdan eserde yer alan “*Tul ulara girdüğüm ulararı, duharlıyı koduğum yağı yurdi*” (Dresden, 109/2) gibi ifadeleri anlayabilmek kolay değildir. Diğer yandan eserde çok sayıda arkaik unsur bulunmaktadır. Dede Korkut hikâyelerinde daha XV. asırda konuşulan ve yazılan dilde kullanımdan düşmüş olan çok sayıda eski söz veya deyim bulunmaktadır. Alan araştırmacıları, Dede Korkut hikâyelerinde yer alan bu eski söz ve deyimlerle ilgili araştırmalar yapmışlardır (İnan, 1998-I: 173-190; II: 213-217; Küçük, 2014: 785-798; Köktekin, 2015: 55-72).

Dede Korkut hikâyeleri üzerine çalışmış olan Abdulkadir İnan, ozanın duasında geçen; “*Çapar-iken ağ boz atın büdürmesün*” (Dresden, 35/5, 66/3, 154/7) cümlesinin en eski Türk dininde atların hamisi olan tanrıya okunan bir ilâhinin kalıntısı olduğunu ifade eder (İnan, 1998-I: 175). Eserde doğru anlaşılmadığını düşündüğümüz cümlelerden birisi de Uşun Koca Oğlu Seyrek hikâyesinde geçen Dresden nüshasının 256. sayfası 11. satırdaki: “*آجي اولور*” *اسکي توتۇن بیتی اۆکسۆز اوغلاننىڭ دىلى* : *Eski tutun biti, öksüz oğlanın dili acı olur*’ şeklindeki cümlesidir.

Metin, değişik cümlelerin arka arkaya sıralanmasından oluşan bir topluluk değildir. Cümleler arasındaki anlam, yapı, mantık bağları metni meydana getirir. İyi kurgulanmış metinlerde, bir cümlenin tam olarak anlaşılması ve yorumlanması kendisinden önceki veya sonraki cümlelerle doğrudan ilişkilidir. Anlaşılmayan bir metni çözümlmek için kullanmamız gereken önemli ipuçlarından biri bağlamdır.

Bu çalışmamızda, Dede Korkut Kitabı’nın 10. hikâyesini oluşturan Uşun Koca Oğlu Seyrek hikâyesinde geçen; “*Eski tutun biti, öksüz oğlanın dili acı olur*” şeklindeki atasözü ele alınmıştır. Dresden nüshasının 256. sayfası 11. satırında yer alan bu atasözünün okunuşu ve anlamında hatalar bulunduğu düşünülmektedir. Bu atasözü ile ilgili olarak herhangi bir çalışma tespit edilememiştir.

İnceleme

Dresden nüshasının 256. sayfası 11. satırında yer alan atasözü şu şekildedir: “*آجي اولور*” *اسکي توتۇن بیتی اۆکسۆز اوغلاننىڭ دىلى*” Bu atasözünü;

Gökyay ve Ergin; “*Eski tutuñ biti, öksüz oğlanıñ dili acı olur*” (Gökyay, 1973: 126; Ergin, 2008: 226) şeklinde, Tezcan ve Boeschoten, Tezcan ve Özçelik, “*Eski toñun biti, öksüz oğlanıñ dili acı olur*” (Tezcan ve Boeschoten, 2001-II: 168; Tezcan, 2001: 341-342; Özçelik, 2005: 130a/11; Özçelik, 2016: 794-795) şeklinde okumuşlardır.

Ele aldığımız cümlede “*öksüz oğlanıñ dili acı olur*” kısmında bir okuma veya anlamlandırma hatası bulunmamaktadır. Sorun; *اسكى مۇلتىك بىتى*: *eski tutuñ biti*” kısmındadır. *آجى اولور*: *acı olur*” kısmı ortak unsurdur. Bu durumda cümlelerin birinci kısmı; *اسكى مۇلتىك بىتى آجى اولور*: *Eski tutuñ biti acı olur*” şeklindedir. Bu cümledeki sözcükler naşirler tarafından şu şekilde tanımlanmıştır.

Ergin, eski: “eski” (Ergin, 2009: 107), *tut*: “dut, -uñ genitif eki” (Ergin, 2009: 297), *bit* “bit, i iyelik eki” (Ergin, 2009: 54) şeklinde tanımlamış ve anlamlandırmıştır.

Gökyay, eski: “eskimiş, köhne, fersude ş kadim, eski” (Gökyay, 1973: 206), *tut*: “126¹⁰. Bildiğimiz meyve, dut” (Gökyay, 1973: 295), *bit*: “Kehle. 84¹⁵” (Gökyay, 1973: 178) şeklinde tanımlamış ve anlamlandırmıştır. *طۇتۇق* sözcüğünü Gökyay ve Ergin; ‘*tutuñ*’, (Gökyay, 1973: 126; Ergin, 2008: 226) şeklinde okurken, Tezcan ve Boeschoten, Tezcan ve Özçelik sözcükteki ‘ت’yi ‘ن’ olarak değerlendirerek ‘*toñun*’ şeklinde (Tezcan ve Boeschoten, 2001-II: 168; Tezcan, 2001: 341-342; Özçelik, 2005: 130a/11; Özçelik, 2016: 794-795) okumuşlardır.

Bu cümle güncel bilimsel çalışmalarda;

“Eski tutuñ (dut meyvesi) biti *öksüz oğlanıñ dili acı olur*” (Bayraktar, 2016: 51) ve “*Eski dutun yemişi, öksüz oğlanıñ dili acı olur*” (Türkmen, 1998: 159; Güngör, 2016: 164, 167) şeklinde alınmış, İngilizceye ise “*Old mulberry’s louse and orphaned child’s tongue is pain*” (Aksoy, 2014: 109) şeklinde aktarılmıştır.

Değerlendirme

‘**Eski**’ sözcüğü, Orta Türkçe döneminin başlarından beri tanıklanan bir sözcüktür. *Eski*: “Eski/ Old” (DLT I: 129; KB: 687, 688, 2836, 4944, 5003; EDPT: 246; EUTS: 51; KBS-I: 341; Gabain 2007: 265). *Es-(kü)*: “Old, ancient. OTürk. *eski* (OUygh.); Karakh. *eski* (MK, KB); Tur. *eski*, dial. *esgi*; Gag. *jeski*; Az. *äski*, *äsilli* ‘grown up’; Turkm. *esgi*; MTürk. *eski* (Sangl., Pav. C., AH, IM); Uzb. *eski*; Uygh. *eski*, *öski*; Krm. *eski*; Tat. *iske*; Bashk. *ivke*; Kirgh. *eski*; Kaz. *eski*; KBalk. *eski*; KKalp. *eski*; Kum. *esgi*, *eski*; Nogh. *eski*; Oyr. *eski*; Chuv. Yak. *ösük* ‘ancient times’ (EDAL: 1138).

‘*Eski*’: *اسكى*’ sözcüğü Dede Korkut hikâyelerinin Dresden nüshasında 3/9, 107/6-7 ve 256/11. sayfalarda ‘eski’ karşılığı olarak yer almıştır. XIV. asra ait Oğuzca bir eser olan BL’de

‘eski’ sözcüğü ‘eski’ (BL: 13b-7, 18b-3, 26a-11) anlamında yer almıştır. Ele aldığımız cümlede ‘اسكى: eski’ sözcüğünün yazımında ve anlamında bir sorun görünmüyor.

‘**Tut/ dut:** **طوت**’ sözcüğü DLT, KB ve tanıklı etimoloji sözlüklerinde yer almamıştır. DLT’de ‘*üjme*’ sözcüğü ‘*dut ağacı*’ (DLT I: 130) anlamında kullanılmıştır. *Üjümlen-*: “*Dutlanmak, dut vermek*” (DLT I: 297). Clauson, ‘*üjme/ mulberry*’ sözünün *j* sesi dolayısıyla İran dillerinden ödünçleme olduğu görüşündedir (EDPT: 27). KE’de, *tut* sözcüğü “*dut*” anlamında (KE-II: 654) bir kez kullanılmış olan bir sözcüktür. BL ise, ‘*tūt*’ imlâsıyla ‘*dut*’ anlamında yer almıştır (BL: 43a-9). Farsçadan alıntı olan bu sözcük Farsça sözlüklerde; **طوت**: “*dut, dutgillerden kuzey yarım küresinin ılımlı bölgelerinde yetişen bir tür ağaç ve bu ağacın verdiği ürün, yapraklarından da ipek tırtılları beslenir*” (Sâlehpur, 1991: 328) şeklinde tanımlanmıştır. **طوت** *tūt*: “*dut*” (Devellioğlu, 2007: 1114) şeklinde Osmanlı Türkçesinde de yer alan sözcük, çağdaş Türkiye Türkçesinde *dut/ tut*: “*Mâlum meyve, dut ağacı*” (Tietze, 2002: 665) anlamındadır. Türk kültüründe ‘*dut*’ ve ‘*dut ağacı*’ üzerine çalışan alan mütehassısları, ‘*dut ağacı*’ ve ‘*dut meyvesi*’nin kültürümüzde önemli bir yere sahip olduğunu ifade ederler (Gürsoy, 2012: 43-54). Bununla beraber eski dut ağacı meyvesinin bitinin veya eski dut ağacının yaprağının acı olması söz konusu olmayacağı gibi, bu sözde kastedilenin bu mana olmadığı açıktır. Nitekim ‘*dut:* **طوت**’ sözcüğünün ‘*dut ağacı*’ veya ‘*dut ağacının meyvesi*’ olarak anlaşılması ele aldığımız sözün bağlamına uymamaktadır.

Dresden nüshasının 143/2, 243/5, 244/8 ve 248/1 sayfa ve satırlarında Türkçede ‘*kapamak, örtmek, yakalamak*’ anlamlarındaki ‘*tu-*’ veya ‘*tut-*’ fiilinden yapılmış ‘**طوتك**: *tuṭuñ*’ sözü yer almıştır. Görüldüğü üzere, bu fiil bizim ele aldığımız Dresden nüshasının 256/11 sayfa ve satırında yer alan ‘**طوتك**: *tuṭuñ*’ sözüyle aynı imlâdadır. Naşirlerin ‘*dut*’ ismiyle ilişkilendirdikleri *-uñ* genitif eki almış ‘*tuṭuñ*’ sözcüğü Dede Korkut hikâyelerinde bir kez kullanılmış olan bir sözcüktür. Bu bakımdan ‘**طوتك**: *tuṭuñ*’ sözünün aslını ‘*dut*’ ismiyle değil, ‘*tu-*’ veya ‘*tut-*’ fiilinden yapılmış bir isimde aramak gerekmektedir. Ayrıca eserde yer alan ‘**طون**: *ton*’ (Dresden 3/7, 18/5, 161/11 ve 265/9) ve ‘**طونك**: *tonuñ*’ (Dresden 245/11, 249/5) sözcüklerinde “**ن**”un tek noktası gayet belirgin olup üstte iki noktası olan ‘**ت**’den kolaylıkla ayrılmaktadır. Bu bakımdan Dresden nüshası 256. sayfası 11. satırdaki sözde geçen ‘**طونك**: *tuṭuñ*’ sözcüğünün ‘**طونك**: *tonuñ*’ olarak okunması ve ‘*donun*’ şeklinde anlaşılması mümkün değildir.

Tut-: “*Tutmak, yakalamak/ to hold, grasp, seize*” (DLT II: 292; EDPT: 451). **Tu-**: “*Kapamak, örtmek, tıkamak*” (DLT III: 247). Clauson, okunuşu şüpheli kaydıyla *to-*: “*to close,*

block” olarak kaydeder (EDPT: 434). Türkçede ‘to-’ fiilinin ‘tu-’ fiili ile ayniyeti ve ‘tu-’ fiilinin ‘tut-’ fiili ile münasebeti tartışma konusudur (Çetin, 2012: 82; Şimşek, 2016: 159-160). Türkçede tut- fiili ile yapılmış olan birçok sözcüğün asıl kökeni her hâlde, ‘kapamak, örtmek’ anlamında eski bir Türkçe fiil kökü olan ‘tu-’ fiilidir (Özertural, 2002: 190). ‘Tut-’ fiilinin; ‘tutmak, yakalamak, elde etmek, kapamak, örtmek’ gibi temel anlamları yanında, ‘varsaymak, dalkavukluk etmek, uygun gelmek, şiddetli etki etmek, yer kaplamak, beğenmek, yola çıkmak, iş veya meslek sahibi olmak’ gibi yan anlamları da bulunmaktadır (KBS-II: 935; Nalbant, 2006: 139). Memlûk-Kıpçak sahası eserlerinde tutug/ tutu ile birlikte yeni kullanım alanına giren ve yine tut- fiilinin teşkilleri sayılabilecek tutsav ve tusnak gibi iki yeni biçimin ortaya çıkması; hatta *Tuhfetü’z-Zekiyye*’de aynı anlamın birkaç kelimeyle ifade edilmesi dikkat çekicidir (Kasapoğlu Çengel, 2009: 167). Türkçede tut- fiili ve oradan yapılmış sözcükler hâlen yaygın durumdadır. *PTürk*. “*tut- to grasp: OTürk. tut- (Orkh., OUygh.); Karakh. tut- (MK, KB, IM); Tur. tut-; Gag. tut-; Az. tut-; Turkm. tut-; Sal. tut-; Khal. tut-; MTürk. tut- (Sangl., Abush., MA); Uzb. tut-; Uygh. tut-; Krm. tut-; Tat. tot-; Bashk. tot-; Kirgh. tut-; Kaz. tut-; KBalk. tut-; KKalp. tut-; Kum. tut-; Nogh. tut-; SUygh. tut-; Khak. tut-; Shr. tut-; Oyr. tut-; Tv. tu’t-; Tof. tu’t-; Chuv. tīt-; Yak. tut-; Dolg. tut-” (EDAL: 1478). Bu bakımdan ele aldığımız cümlede geçen *tutuñ* sözü, ‘dut ağacı’ veya ‘dut ağacının meyvesi’ ile değil, ‘rehin’ anlamındaki ‘tutug’ veya ‘enenmiş, iğdiş edilmiş köle’ anlamındaki ‘tutuk’ sözü ile ilgili olmalıdır. *Tutuk*: “Enenmiş, iğdiş edilmiş” (DLT I: 380; EDPT: 453). *Tutgun*: “Tutulan, yakalanan, tutsak” (DLT I: 438). *Tutgu:n* ~ (tutğun/ tutkun): “Prisoner, captured” (EDPT: 353). “Oğuzlar öbür Türklere aykırı olarak ۱, ‘eyeved relkrüt rübÖ .ridelyöb itedâ nıralzuğO ,ralrapay ۱ ed inifrah ۱ ev ۱ tewey’, Oğuzlar ‘deve’ derler” (DLT I: 31; II: 195; EDPT: 716-717). Ayrıca “Oğuzlarla Kıpçaklar gerek isimlerin ve gerek fiillerin ortasında bulunan ğ harfini atarlar” (DLT I: 33; III: 304).

‘**Tutuk**’ denen enenmiş, iğdiş edilmiş köleler, küçük yaşlarda anne, baba ve kardeşlerinden ayrı düştükleri ve hatta bunları hiç tanımadıkları gibi, köle olmaları sebebiyle hürriyetten, enenmiş, iğdiş edilmiş olmaları sebebiyle de zürriyetinden mahrumdur.

Tarihî kaynaklardan ulaşan malûmata nazaran daha X-XII. asırlarda Oğuz-Türkmen toplumunda köle ve esirlerin durumu oldukça ağırdı (Agacanov, 2003: 164). DLT’de Oğuz ve Türkmenler arasında köle, kul ve gulamların bulunduğu ilişkin bir takım bilgiler vardır. Hatta eserden XI. asırda asilzadelerden başka, sıradan toplum üyelerinin de köleleri bulunduğu anlaşılıyor. “*Uragut tutuklandı*: Kadın hadım ağası edindi, kadın hadım ağası sahibi oldu” (DLT II: 265). “*Uragut tutuklandı*: The woman procured a eunuch as chamberlain to walk in front of her” *Tutuklan-*, hapax legomenon bir veridir (EDPT: 455).

Kâşgarlı, cariyenin bit ve bite benzer şeylerden kaşındığından (DLT II: 248) bahseder. Ayrıca DLT’de kölelerin efendisinin fizikî şiddetine uğradığı yönünde çok sayıda veri vardır: *Ol kulın kasıgladı*: “O, kulunu itekledi, itti, avurduna vurdu” (DLT III: 336). *Er kulın kişedi*: “Adam kölesini bağladı” (DLT III: 336). *Ol kulun tulunğladı*: “Adam, kölesinin dulununa, kulağının altına vurdu” (DLT III: 409). *Ol kulın tepdi*: “O, kölesini ayağıyla tepti” (DLT II: 3). *Ol kulın tepik tepdi*: “O, kölesini tepiş tepti, çok tekme attı” (DLT I: 27, 386). *Ol kulın urdı*: “O, kölesini dövdü” (DLT I: 165). *Er kulın püsdi*: “Adam kölesini dövüş dövdü, çok dövdü” (DLT II: 10). *Er kulın urgalı sesindi*: “Adam, kölesini dövmeye hazırlandı, dövmek diledi” (DLT II: 152). *Ol kulın tasgattı*: “O, kulunu tokatlattı” (DLT II: 338). *Ol kulın agızladı*: “O, kölesinin ağzına vurdu” (DLT I: 302). Efendisinin fizikî şiddetine uğrayan köle, mutat hizmeti dışında efendisine, ‘*bért*’ adında yıllık bir ödenti yapardı (DLT I: 341; EDPT: 358).

Kul: “Kul, köle. Nitekim şu ‘*kul yağı, ıt böri*’ savında dahi gelmiştir, ‘*kul düşman, köpek kurttur*.’ Kul, efendisinin malını eline geçirdiğinde onu bitirir, fırsat gözler, düşman gibi davranır; köpek de bulunduğu ev için bir kurt gibidir, çünkü yiyecek bir şey bulduğu zaman hiç çekinmez, yer.’ Bu sav, kölenin sahibine karşı sevgisi olmadığını göstermek için söylenmiştir” (DLT I: 336). *Kul*: “A (male) slave” (EDPT: 615). *PTürk*. “*Kul slave, servant: OTürk. *qul* (Yen., OUygh.); Karakh. *qul* (MK); Tur. *kul*; Az. *Gul*; Turkm. *Gul*; MTürk. *qul* (Pav. C.); Uzb. *qul*; Uygh. *qul*; Krm. *qul*; Tat. *qol*; Bashk. *qol*; Kirgh. *qul*; Kaz. *qul*; KBalk. *qul*; KKalp. *qul*; Kum. *qul*; Nogh. *qul*; SUygh. *qul*; Khak. *xul*; Shr. *qul*; Oyr. *qul*; Tv. *qul*; Yak. *kulut*; Dolg. *kulut*” (EDAL: 735).

İhtiyarladığı veya hastalığı dolayısıyla yük vurulmayarak bırakılan hayvana ‘*ıdhınçu yılkı*’ denirdi (DLT I: 134; EDPT: 63). Ancak ihtiyarlığı veya hastalığı dolayısıyla efendisine yararı dokunmayan belki zararı olan ‘*tutuk*’ kölelerin nasıl bir muameleye tâbi olduğuna dair bir bilğimiz yoktur. Bununla beraber, bunların efendisi tarafından azat edildiği ve uzaklaştırıldığını tahmin etmek zor değildir. Nitekim şu veri ilgi çekicidir; *Tutgun ıdhıldı*: “Tutsak olan veya bağlanmış bulunan kimse kurtuldu” (DLT I: 194). *Tutgun ıdhıldı*: “The prisoner was released” (EDPT: 56). Kâşgarlı bakımlı ve kedersiz bir kadının yüzünün nasıl çekici olduğunu ifade eden bir dörtlük naklediyor:

“*Bulnar mini ulas kôz*

Kara mengiz kızıl yüz

Andın tamar tükel tüz

Bulnap yana ol kaçır”

“Baygın göz, esmer beniz, pembe yüz beni tutsak eder. O çehreden bütün güzellikler damlar, beni tutsak ettikten sonra kaçır” (DLT I: 60). Kâşgarlı, ıstırap çeken ve aşk ateşi ile yanmış bir ozanın vaziyetini tarif eden bir beyit de naklediyor:

“Köngli köyüp kanı kurıp agzı açıp katgurar

Sızgurgalır üdhikler esiz yüzi burkurar”

“Kalbi yanıp, kanı kuruyarak ağzını açarak katılır; seveda onu sarartır, solgun yüzünü buruşturur. Âşık, halkın yanında ağzı açılışıya güler, kalbi yanıktır, kanı kurumuştur. Aşk onu eritmek üzeredir. Yazık onun solgun çehresine” (DLT II: 188).

Hâlbuki ozanlar, elinde sazı ile ilden ile gezerler, düğünlerde, eğlencelerde saz çalarlar, karınlarını doyururlar, ayrılırken düğün veya eğlence sahibinden harçlık alırlardı. Bu sebeple Dede Korkut’un dediği gibi; “*Er cömerdin er nâkesin ozan bilür*” (Dresden 5/8).

Bir çocuğun yaşayabileceği en büyük acılardan biri hiç şüphesiz anne ve baba şefkati, sevgisinden uzak, öksüz ve yetim büyümektir. Öksüz çocuğun annesizlikten kaynaklı, aşırı hassasiyetinin tesiriyle etrafındaki insanları istemeden de olsa kırabileceği, sözlerinin başkalarına ağır gelebileceği düşüncesi “*Eski tutuñ bitı, öksüz oğlanıñ dili acı olur*” sözlerine yansımıştır.

Bu bağlamda ihtiyarlığı veya hastalığı dolayısıyla efendisine yararı dokunmayan, belki zararı olan bu sebeple azat edilen, anadan, babadan, kardeşten uzak veya bunları tanımayan, hürriyetinden ve zürriyetinden mahrum bir ‘*tutuk*’ kölenin vaziyetini tasavvur edememek mümkün değildir. Dış tesirler dolayısıyla insanların yüzünde bir takım şekiller oluşabilir. *Yüz* sözcüğünün üzüntü, kaygı, güzellik, hoşlanmazlık gibi duygusal durumları anlatmak için kullanıldığı malumdur. *Kişi sağrısı yüz*: “İnsanın sağrısı yüzüdür. Çünkü yüz, sıcakla, soğukla karşılaştığı için daha katı, daha sert olur” (DLT I: 422). *Kişi sağrısı yüz*: “A man’s hide is his face’ because it is the hardest and thickest part of his skin and endures heat and cold” (EDPT: 815). Bunun gibi, insanların sevinçleri, ıstırapları, meşakkatleri de yüzlerine yansır. *Yarp*: “İnsan sevindiği zaman yüzüne gelen parlaklık, yalabıklık. *Anıñ yarpı yazıldı*: Sevindiği için onun yüzünün damarları çekildi, yalabıdı, güzelleşti” (DLT III: 6). *Yarp*: “Firm, solid’ physicall and metaph. *Anıñ yarpı yazıldı*: “The wrinkles in his face relaxed when he was pleased” (EDPT: 957). Diğer yandan Yusuf Has Hacib bir beytinde bilmediği bir ülkeye gelen kişinin dilinin tutulacağını söylüyor;

“*Kişi kirmedük ilke kirse qalı*

Kelin teg bolur er ağıñ teg tili”

“Kişi bilmediği bir memlekete girince, gelin gibi olur, dili tutulur” (KB: 494). Nitekim birtakım aşk acıları ve ıstırapları dolayısıyla, ozanın solmuş çehresine yazık ise, bilmediği bir ülkeye geldiği için adamın dili tutuluyorsa, bir de ömrünü kölelikle geçirmiş, anadan, babadan, kardeşten ve zürriyetinden mahrum, azat edilmiş bir ‘*tutuk*’ kölenin çehresinin vaziyetini tasavvur etmek gerekir.

Bit: “Bit. Buradan alınarak tahıla düşen ufak hayvancığa da ‘*tarığ biti*’ denir” (DLT I: 320). Bit: “Originally ‘*louse*’, bu also used for ‘*bug*’ and othar parasites, including those on stored products” (EDPT: 296). Bit: “Bit” (EUTS: 30). XIV. asra ait Oğuzca bir eser olan BL’de ‘*bit*’ sözcüğü ‘*bit*’ (BL: 34b-5) bir kez yer almıştır. *PTurk.* “*bīt louse: OTurk. *bit* (OUygh.); Karakh. *bit* (MK); Tur. *bit*; Gag. *bit*’; Az. *bit*; Turkm. *bit*; Sal. *bışt*; Khal. *bit*; MTurk. *bit* (Pav. C.); Uzb. *bit*; Uygh. *pit*; Krm. *bit*; Tat. *bet*; Bashk. *bet*; Kirgh. *bit*; Kaz. *bīt*; KBalk. *bit*; KKalp. *bijt*; Kum. *bit*; Nogh. *bijt*; SUygh. *bışt*; Khak. *pət*; Shr. *pit*; Oyr. *bijt*; Tv. *bī’t*; Tof. *bī’t*; Chuv. *pjđb*; Yak. *bīt*” (EDAL: 1081).

Dresden nüshasında ‘*بيت*’: *biti*’ (Dresden 256/10) sözcüğü ‘*i* iyelik eki’ ile bir kez yer aldığı gibi, ayrıca aynı nüshanın 173/12 ve 199/5 sayfa ve satırlarında ‘*بيت*’: *bit*” (Dresden 199/5) sözcüğü yer almıştır. Ancak (Dresden 173/12)’da geçen ‘*بيت اياغنديرلدي*’: *başında olan bit ayağına dirildi*” ve (Dresden 199/5)’de geçen ‘*باشنده اولن بيت اياغنديرلدي*’: *başında olan bit ayağına indirdi*” sözlerinde mecazî bir anlam vardır. Burada bahsedilen gerçek ‘*bit*’ değil, ‘*eli ayağına dolandı, telâşlandı*’ anlamında bir deyimdir. Bazı araştırmacılar ‘insan yüzü/ the human face) anlamındaki ‘*bét*’ (EDPT: 296) sözcüğü ile ‘*bit*’ sözcüğünü birleştirmişlerdir. Bit: “Bet, beniz, yüz” (EUTS: 30; Gabain, 2007: 269).

Abbasî halifesi Muktedir Billâh tarafından 921 yılında Volga Bulgarlarına gönderilen elçi heyetinin kâtibi olan İbn Fazlan, Oğuzlardan bahsederken; “Onların âdetine göre bir adam, üzerine giydiği iç elbisesini parça parça olup dökülmedikçe çıkarmaz.” (İbn Faldan, 1654: 65; İbn Fazlan, 1995: 42) diyor.

İbn Fazlan, Başkurtlardan bahsederken de; “Hırkalarının (iç elbiselerinin) dikiş yerlerini araştırıp buldukları bitleri dişleriyle ısırarak yerler. Yanımızda onlardan bize hizmet eden Müslüman olmuş biri vardı. Bir gün onu gördüm; elbisesinden bir bit aldı. Tırnakları ile onu ezdikten sonra yaladı. Benim, kendisine baktığımı görünce ‘çok tatlı’ dedi” (İbn Faldan, 1654: 67; İbn Fazlan, 1995: 46) diyor.

Eski dutun meyvesi veya eski donun biti acı ise, taze dutun meyvesi veya yeni elbisenin bitinin tatlı olması gerekir. Hâlbuki Türk kültüründe *bit* yemek veya *bitten hoşlanmak* söz konusu olmadığı gibi kültürümüzde *bit* necis sayılmıştır. Arap ve İran kaynaklarında Türklerle ilgili olumlu ve olumsuz haberler vardır. Türklerle ilgili olumlu haberler, ataerkil ailenin en olgun safhasında bulunan hakan ve yabguların karargâhları çevresindeki boylara aittir. Bu çevrede bulunan boylar, asaletli boylar olup, memleketin bel kemiği sayılmıştır. Fakat dağlık bölgelerde ilkel yaşama şartlarını henüz değiştirememiş bazı Türk boyları son zamanlara kadar çok eski geleneklerinin izlerini korumuşlardır. Bu bakımdan büyük devletler kurmuş Türk boyları ile dağlar ve vadilerin içlerinde kalmış, gelişmemiş Türk boylarının gelenekleri arasında bir ayırım yapmak gereklidir.

Ele aldığımız cümlede geçen ‘*bit*’ sözcüğü ‘*louse*’ anlamında bir sözcük değil, ‘çehre, yüz/ face’ anlamında ‘*bét*’ sözcüğü olmalıdır. Ancak Ziya Paşa, Rüstem Paşa’nın Saraya damat ve vezir olmasını kastederek;

“*Olucak bir kişinin bahtı kavi talii yar*

Kehlesi dahi mahallinde anın işe yarar”

bitlerin nasipli insanların kaderini nasıl etkilediğini hicveder.

Biti: “Gökten inen kitaplardan her biri” (DLT III: 217; EDPT: 303). *Biti*:- “Yazmak” (DLT II: 325; EDPT: 299). Eski Türkçede yazılı vesikaların türünü, *bitig* kelimesinden önce gelen terim belirlemektedir: *baş bitig*, *çın bitig*, *öng bitig* “hakiki, esas senet”, *ata bitigi* “baba yazısı, vasiyetname”, *budun bitigi* “halkla ilgili vesikalar”, *ötüg bitig* “arzuhal”, *Irk bitig*: “Fal kitabı”, *alkış bitig*: “Dua kitabı”, *törü bitig*: “Mahkeme, hukuk, kanun, hüküm vb.” (Kasapoğlu Çengel, 2007: 89). *Tutuglı bilig*: “Zaptedilen bilgi” (Arat, 1942: 76). *Çın tutuglı*: “Doğru söyleyen, sözüne güvenilir” (Eker, 2010: 201). Çince Eski Türkçeye geçmiş maddî kültür sözlerinin başında hiç şüphesiz, ‘*yazı fırçası*’ anlamındaki *bir/ biir* sözcüğüdür. Çince sözcüğün *t’*li şekli bundan türetilmiş olan Eski Türkçe *biti*:- ‘yazmak’ fiilinde görülür. Türkçede ‘yazmak’ anlamındaki en eski fiil budur. Bundan -g eki ile türetilmiş *bitig* sözcüğü Orhun Türkçesinde ‘*kitabe*’, Uygurcada da ‘*kitap*’ anlamında kullanılmıştır. Eski Türkçe *biti*- fiili Eski Anadolu Türkçesinde ‘*mukadder olmak*, *alnına yazılmak*’ anlamında bir süre kullanılmış ve daha sonra unutulmuştur (Tekin, 1983: 529). *Biti*: “Nasip, mukadderat” (TS-I: 619).

“*Göndere ana mühürlü bir **biti***

*Yâ İlâhî bize de anı **biti***” (TS-I: 620).

“*Devredelden cihanda çarh-ı felek*

*Kime yemek **biti**di kime emek*” (TS-I: 620).

Açı-: : “Canı acımak, canı yanmak” (Dresden 240/11). *Açıdı:* “*Sirke açıldı:* Sirke ekşidi. Yaranın ağrıyla acımasına da böyle denir” (DLT III: 252). *Açı-:* “*Sirke açıldı:* ‘The vinegar (etc.) was sour’ also used of the pain of a wound when it aches” (EDPT: 20). *Açığ:* “Acı, ıstırap” (EUTS: 2). *Açı-:* “Acımak” (Gabain, 2007: 258). *Acı-:* “Acımak” (KBS-I: 45-46). *Acı:* “Azap, ıstırap. Manaları birbirine yakın olan *acı*, *ağrı*, *sancı* kelimeleri hem isim hem de fiil kökleridir” (Tietze, 2002: 87).

Mevcut durumda ‘*acı*’ sözcüğünün anlamı, sözün birinci kısmı için ‘*tadı keskin ve nahoş*’, ikinci kısım için ise ‘*azap, ıstırap*’ şeklindedir. Ancak bu durumda ele aldığımız sözün birinci kısmı ile ikinci kısmı arasında bir koşutluk oluşmamaktadır. Hâlbuki ele aldığımız cümlede, bağlam-anlam ilişkisi dikkate alındığında, ihtiyarlığı veya hastalığı dolayısıyla iş göremez hale geldiğinden azat edilmiş olan ‘*tutuk*’ kölenin yüzünün vaziyeti veya bu kölenin akıbeti ile öksüz çocuğun vaziyeti arasında bir ilişki kurulduğu görülüyor. Diğer yandan Uşun Koca Oğlu Seyrek hikâyesinin temasının kardeş sevgisi, esaret ve esareten kurtuluş olduğunun da göz önüne alınması gerekir. Sonuçta bu cümlede öksüz çocuğun içinde bulunduğu vaziyetin vahameti veciz bir şekilde ortaya konulmuştur. Bu çerçevede ele aldığımız cümlelerin anlamının;

I- “*Eski tutugun/ kölenin akıbeti (kaderi?), öksüz oğlanın sözü acı olur*”

II- “*Eski tutugun/ kölenin yüzü, öksüz oğlanın sözü acı olur*”

şeklinde olması ve İngilizceye; “*Old slave face and orphaned child’s word is pain*” ifadesiyle aktarılması mümkündür.

Sonuç ve Öneri

Yukarıda ele alınan sebepler ve veriler bağlamında; Dede Korkut Kitabı’nın Dresden nüshasının 256. sayfası 11. satırında yer alan; “*اسكى مۇتۇڭ بىچى اۆكسۇز اوغلاننىڭ دىلى آچى اولۇر*” şeklindeki cümlelerin; “*Eski tutuñ bėti (~biti), öksüz oğlanın dili acı olur*” şeklinde okunması ve “*Eski kölenin yüzü, öksüz oğlanın sözü acı olur*” şeklinde anlaşılması savunulmuş ve önerilmiştir.

Kısaltmalar

BL: Bahşayış Lügati

DLT: Divanü Lûgati’t Türk

EDAL: An Etymological Dictionary of the Altaic Languages

EDPT: An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth Century Turkish

EUTS: Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü

KB: Kutadgu Bilig

KBS: Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü

KE: Kıyasü'l-Enbiya

TS: Tarama Sözlüğü

Kaynaklar

- AGACANOV, S. G. (2003). Oğuzlar. (çev. Ekber N. Necef ve Ahmet Annaberdiyev). İstanbul: Selenge Yayınları.
- AKSOY, Ö. (2014). Evaluation of Dede Korkut's Tenth Story 'Usun Koca Oğlu Segrek Destanı' According to the Hidden Education. *Türkbilig / Hacettepe Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 28, 105-110.
- ARAT, R. R. (1942). Uygurlarda İstıhlara Dair. *İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası*, 7(8), 56-81.
- ATA, A. (1997). *Nâsirü'd-dîn bin Burhânü'd-dîn Rabgûzî, Kıyasü'l-Enbiya (I Giriş-Metin-Tipkibasım), Dizin II*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- BAHŞAYIŞ LÜGATİ. (2001). (haz. Fikret Duran). İstanbul: Bay Yayınları.
- BAYRAKTAR, N. (2016). +Sız Ekinin İşlevleri Üzerine Bir Değerlendirme ve Dede Korkut Hikâyelerinde +Sız Eki. *STAD Sanal Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 1, 47-53.
- BEKKİ, S. (2015). *Dedem Korkut Kitabı Bibliyografyası Üzerine Bir Deneme (Türkiye'deki Yayınlar 1916-2013)*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- CAFEROĞLU, A. (1993). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: Enderun Kitabevi Yayınları.
- CLAUSON, S. G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth Century Turkish*. Oxford: Oxford University Press.
- ÇETİN, E. (2012). Uygurcada tut- Fiiliyle Kurulan Birleşik Sözler. *Dil Araştırmaları Dergisi*, 11, 81-104.
- DEVELLİOĞLU, F. (2007). *Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- EKER, S. (2010). Türkçe-Farsça Dil İlişkilerinde Anlam Kopyaları Üzerine Notlar I. *Sosyoloji Yazıları*. (ed. Nevin Güngör Ergen, Esra Burcu, Birsan Şahin). Prof. Dr. M. Cihat Özender'in anısına, Prof. Dr. M. Cihat Özender'in anısına. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- ERGİN, M. (2008). *Dede Korkut Kitabı I (Giriş - Metin - Faksimile)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ERGİN, M. (2009). *Dede Korkut Kitabı II (İndeks - Gramer)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- GABAIN, A. V. (2007). *Eski Türkçe'nin Grameri*. (çev. M. Akalın). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- GÖKYAY, O. Ş. (1973). *Dedem Korkudun Kitabı*. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- GÜLENSOY, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- GÜNGÖR, O. C. (2016). Türkçede Öksüz ve Yetim Çocuklarla İlgili Sözler. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 5(1), 156-170.
- GÜRSOY, Ü. (2012). Türk Kültüründe Ağaç Kültü ve Dut Ağacı. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 61, 43-54.

- İBN FAZLAN. (1995). *İbn Fazlan Seyahatnâmesi*. (haz. Ramazan Şeşen). İstanbul: Bedir Yayınları.
- İBNİ FADLAN. (1954). İbni Fadlan Seyahatnamesi. (çev. Lûtfi Doğan). *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3(1), 59-80.
- İNAN, A. (1998). *Makaleler ve İncelemeler*. C I-II. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- KASAPOĞLU ÇENGEL, H. (2007). Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesiyle Yazılmış Töre Bitigi ve Bu Eserdeki Töre, Yargı, Bitik Terimleri Üzerine. *Gazi Türkiyat / Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 1, 77-96.
- KASAPOĞLU ÇENGEL, H. (2009). Ermeni Harfli Kıpçakça Söz Varlığı Üzerine Notlar, *International Journal of Central Asian Studies*, 13, 165-181.
- KÂŞGARLI MAHMUD. (2006). *Divanü Lûgati't Türk I-IV*. (çev. Besim Atalay). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KÖKTEKİN, K. (2015). Dede Korkut Oğuznamelerinde Arkaik (Eskicil) Fiiller, 21-22 Mayıs 2015, *Düşünce Hayatımızda ve Kültürümüzde Dede Korkut Uluslararası Sempozyumu*, (ed. Fatih Yalçın, Kürşat Kara), Tebliğler, Bayburt Üniversitesi Yayınları, 55-72.
- KÜÇÜK, S. (2014). Dede Korkut Hikâyelerinde Eski Türkçenin İzleri. *Turkish Studies*, 9(9), 785-798.
- NALBANT, M. V. (2006). Türkçede Tarihî Türk Dili Alanında Fonksiyon Değiştirmeye Bir Örnek: *Tut- Fiili, Bilig / Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 38, 137-148.
- ÖZÇELİK, S. (2005). *Dede Korkut Araştırmalar, Notlar/ Dizin/ Metin*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- ÖZÇELİK, S. (2016). *Dede Korkut -Dresden Nüshası- Giriş, Notlar, C 1*. Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- ÖZERTURAL, Z. (2002). Eski Türkçe *tu-* ‘kapamak’ Eylemi Üzerine. *Ankara Üniversitesi Türkoloji Dergisi*, 15(1), 181-192.
- SÂLEHPUR, C. (1991). *Farsça-Türkçe Genel Sözlüğü*. C 1, İran-Tebriz: Lâle Yayınevi.
- STAROSTİN, S. A. vd. (2005). *An Etymological Dictionary of The Altaic Languages*. Leiden-Boston.
- ŞİMŞEK, Y. (2016). Eski Anadolu Türkçesi Satırarası Kur'an Tercümesi'nin (Topkapı Nüshası) Sözcük Varlığı Üzerine Notlar. *Türkbilig / Hacettepe Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 31, 153-170.
- TARAMA SÖZLÜĞÜ. C I-VI, muhtelif. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TEKİN, T. (1983). Türkçe'deki En Eski Ödünç Sözler. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, XLVII(384), 526-529.
- TEZCAN, S. (2001). *Dede Korkut Oğuznameleri Üzerine Notlar*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- TEZCAN, S. ve Hendrik BOESCHOTEN. (2001). *Dede Korkut Oğuznameleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- TİETZE, A. (2002). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı*. C 1, A-E, İstanbul: Simurg Yayınları.
- TÜRKMEN, F. (1998). Dede Korkut Hikâyelerinde Ara Sözler (Digression). *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten I*, 153-160.
- YUSUF HAS HACİB. (2006). *Kutadgu Bilig*, (haz. Reşid Rahmeti Arat). İstanbul: Kabalcı Yayınları.